

ІСТОРІЯ КАРТОГРАФІЇ

УДК 528.9

Даценко Л. М., Кардаш Т. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КАРТОГРАФУВАННЯ ПОДІЙ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ІСТОРИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Стаття присвячена питанням картографування подій Другої світової війни в контексті інтерпретацій історичних подій в науковій літературі країн, які вивчались. Порівняння карт вітчизняних видань з іноземними, перш за все країн Західної Європи і США, дозволило виділити ряд розбіжностей в інтерпретації одних і тих же подій Другої світової війни. В той же час вітчизняні історичні карти подібних тем досить схожі з білоруськими, російськими виданнями.

Ключові слова: Друга світова війна, карта, історичні події, порівняння.

Вступ. Велика кількість історичних карт подій Другої світової війни, опублікованих у різних країнах світу, свідчить про постійну зацікавленість до цієї тематики. Проте, тема Другої світової війни довгий час була і залишається вельми заполітизованою і заідеологізованою, такою, що обросла великою кількістю міфів.

Щодо одних і тих ж аргументів і фактів, подій і цифр майже у кожній країні є «своя правда», адже вони мають своє суб'єктивне бачення будь-якої події в певному ракурсі і, як наслідок, різні варіанти відображення подій війни на історичних картах. Адже історичні дослідження, ілюстрація праць з історії і особливо вивчення історії потребують наявності історичних карт. Тому, на сьогоднішній день, дослідження відображення подій Другої

світової війни на історичних мапах залишається актуальним.

Вихідні передумови. Матеріал статті викладено з урахуванням положень загальної теорії картографії, загальної теорії в галузі історичних карт, які висвітлено у працях Берлянта О., Дашкевич Я., Ісаєва Д., Лози Ю., Руденка Л., Саліщева К., Сосси Р., Хведчені С. й інших науковців. Загалом, праць вітчизняних науковців, що висвітлюють проблематику картографування подій Другої світової війни замало, це й обумовило підготовку даної публікації.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Метою статті є висвітлення та аналіз особливостей інтерпретації подій Другої світової війни на історичних картах вітчизняних і зарубіжних видань та її взаємозв'язок в контексті історичних досліджень цих держав.

Для досягнення задекларованої мети було досліджено загальні методи картографування подій на історичних картах; виокремлено історичні карти подій війни із загальної системи історичних картографічних творів; зібрано та проаналізовано різноманітну за формою та змістом інформацію з метою проведення даного дослідження; досліджено історіографію Другої світової війни кожної країни нашого дослідження; зібрано картографічні матеріали подій Другої світової війни; опрацьовано та проаналізовано картографічні матеріали вітчизняних та зарубіжних видань.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи історичні події або явища, ми встановлюємо не тільки, як і коли вони відбулися, але і неодмінно – де відбулися. Не розміщені в часі і просторі історичні події представляються порожньою абстракцією, позбавленою реального змісту, що не відбиває історичної дійсності. Багато історичних подій можуть бути зрозумілі тільки на основі їхніх просторових взаємин, у визначеній локальній обстановці. Вивчаючи будь-яке історичне явище, ми повинні, насамперед, точно і ясно встановити історичну ситуацію, в якій воно відбувалося, дати їй характеристику, а потім уважно простежити за всіма змінами. Це можна зробити тільки за допомогою спеціальної історичної карти. У такий спосіб вивчення локальності історичних явищ тісно переплітається з вивченням історичної карти.

Історичні карти подій Другої світової війни є складовою усієї низки історичних картографічних творів. Військові історичні карти існують давно, тому зміст карт і методи зображення подій військової історії добре відпрацьовані. Основним змістом військово-

історичних карт є: політична обстановка напередодні війни, театр воєнних дій і його технічне устаткування, плани воюючих сторін, здійснення цих планів шляхом воєнних дій і, нарешті, результати війни, що відбиваються в зміні кордонів, територіальної приналежності, економічних характеристик тощо.

Картографічні твори досліджуваної теми можна класифікувати. Історичні карти подій Другої світової війни поділили за декількома критеріями:

- за охопленням території (світові, материкові, карти держав);
- за змістом (оглядові, узагальнюючі і тематичні/проблемні);
- за масштабом (велико-, середньо- і дрібномасштабні);
- за призначенням (довідкові, наукові, навчальні);
- за театрами воєнних дій (карти східноєвропейського, західноєвропейського, середземноморського, африканського, тихоокеанського театрів);
- за часовим зрізом історії (вересень 1939 р. – червень 1941 р. (європейський театр); червень 1941 р. – листопад 1942 р. (європейський театр); листопад 1942 р. – травень 1945 р. (європейський театр); 1940 – 1941 рр. (африканський театр); 1942 – 1943 рр. (африканський театр); 1941 – 1945 рр. (тихоокеанський театр)).

В наслідок деяких варіацій часових періодів у відображенні подій на картографічних творах іноземних видань класифікація за останнім критерієм здійснено на основі вітчизняних карт.

Висвітлення одних і тих же подій Другої світової війни на історичних картах видань різних держав має досить багато як спільних так і відмінних рис у їх представленні. Тому що до одних і тих ж аргументів і фактів, подій і цифр майже у кожній країні є «своя правда», адже вони мають своє суб'єктивне бачення будь-якої події в певному ракурсі.

Особливості відображення подій війни на картах досить тісно пов'язано з їхньою інтерпретацією у книгах, роздумами та дослідженнями вчених, істориків тощо.

Об'єктивне вивчення історії Другої світової війни є дуже важливим для українського суспільства.

Дослідженнями подій Другої світової війни в Україні займається безліч вчених, серед них – це Олександр Лисенко (завідувач відділом історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАНУ), Георгій Касьянов (завідувач

відділом новітньої історії та політики Інституту історії України НАНУ), Ярослав Грицак (директор Інституту історичних досліджень Національного Львівського університету ім. Франко), Дмитро Веденєєв (заступник голови Українського інституту національної пам'яті), Ігор Юхновський (голова Українського інституту національної пам'яті (2006-2010 рр.)), Олександр Палій (кандидат політичних наук, випускник НаУКМА за спеціальністю «Історія»).

Серед суттєвих особливостей сучасної української історіографії Другої світової війни доцільно назвати активізацію і диверсифікацію історичних досліджень, радикальне оновлення, урізноманітнення і розширення їхньої тематики.

Актуальним і важливим залишаються дослідження тривалий час замовчуваного і недостатньо розробленого питання про участь українського народу у збройній боротьбі на фронтах війни, визначення і осмислення ролі українського фактора у збройних силах інших держав. Першою в новітній українській історіографії спробою комплексного дослідження ролі і місця українців і України у найжорстокішій з воєн, які вони будь-коли переживали, стали монографія та інші публікації І. Муковського й О. Лисенка.

Також на сьогоднішній день детально вивчається науковцями боротьба за національно-державне самовизначення в лавах ОУН і збройних формувань УПА. І відповідно на картах українських видань картографи свою увагу приділяють відображенню тематики партизанського руху.

Одним з пріоритетних тематичних напрямків сучасної вітчизняної історіографії залишається німецько-румунська окупація України, у дослідженні якої нині відбуваються серйозні позитивні зрушення. І відповідно до цього картографи також велике значення приділяють зображенню окупаційного режиму на картографічних творах.

В сучасних підручниках з історії України виділено період Другої світової війни 1939-1945 рр. Радянсько-німецька війна 1941-1945 рр. і радянсько-японська війна 1945 р. входять в цей період окремими нерівними частинами.

В навчальних підручниках з всесвітньої історії автори висвітлюють початок війни, агресивні дії СРСР на початковому етапі війни, поразку Франції, битву за Англію, агресію на Балканах, напад гітлерівської Німеччини на СРСР, Східний фронт

у 1942-1943 рр., перемоги союзників в Азії та Північній Африці, окупаційний режим, рух опору, наступ радянських військ у 1944 р., відкриття «Другого фронту» в Європі, капітуляцію Німеччини, розгром Японії тощо.

Так і вітчизняні картографи величезну увагу приділяють насамперед подіям на Східному (радянсько-німецький фронт, радянсько-фінська війна) та Західному фронтах, а також воєнним діям в Африці, у Середземномор'ї, на Тихому океані тощо.

У наші дні в історичній науці в США та Англії немає іншої проблеми, яка піддавалася б настільки ретельному і всебічному вивченню, як історія Другої світової війни.

У США Пентагон видає окремі історії кожного виду збройних сил у війні.

В Англії є томи популярної історії дій британських збройних сил у війні, книги присвячені вивченню окремих аспектів британської «Великої стратегії» та цивільної історії Англії в Другій світовій війні тощо.

В США багато книг присвячено атаці японців на Перл-Харбор і День Д («Day-D»). Саме цю операцію вони вважають головною битвою Другої світової війни.

Більшість американців впевнені, що саме вони внесли основний вклад в розгром Нацистської Німеччини, а про вклад СРСР мають якесь туманне представлення.

Візьмемо підручник для сьомого класу «Prentice Hall. History of Our World 2007». Хід війни в 1943 – 1945 рр. в Європі присвячено лише один параграф. Немає тут блискавичних ударів Червоної армії в 1944 – 1945 рр., немає штурму Берліну.

Відомий американський історик Стівен Амброза у своїй книзі «The good fight. How World War II was won» написав хронологію Другої світової війни. І про боротьбу СРСР з нацизмом майже ні слова. Тобто, відповідаючи на питання, як закінчилася Друга світова війна, один з кращих американських істориків розповідає тільки про битви і події з участю американців. А в США сприймають це як норму.

Але незважаючи на це в бібліотеках США можна знайти книги, де висвітлюється вклад СРСР у війні (наприклад, книга 2004 р. Маргарет Д. Голштейн «Вторая Мировая война в Европе» (Margaret J. Goldstein. World War II in Europe)). На одній із сторінок книги є список головних битв (наприклад, німецьке вторгнення в

Польщу, німецьке вторгнення в Норвегію та Данію, битва за Велику Британію, німецьке вторгнення в СРСР, битви за Київ, Курськ, Ленінград, Москву, Севастополь, Сталінград і т. д.). Та багато відомих битв та операцій тут навіть не згадується (наприклад, битва за Будапешт і Берлін тощо).

Англійським школярам підручники детально підносять хід бойових дій, особливо після відкриття в 1944 р. «другого фронту» на заході Європи. Але, незрозуміло чому, мовчать про рух опору в окупованих країнах Європи, про німецький терор проти мирного населення на території Чехії, Польщі, України, Білорусії та Росії. І майже не розповідають про Східний фронт і втрати серед армії і цивільного населення в СРСР.

Звичайно, можна знайти книги, що об'єктивніше висвітлюють події Другої світової війни, однак їх не досить багато. Наприклад, спільна американо-англо-російська книга «Союзник у війні 1941-1945 рр.», видана у США в 1994 р. Автори розділів по зовнішній політиці – Девід Рейнолдс (Англія), Ллойд Гарднер, Уоррен Кімболл (США) тощо, показують як дипломатія трьох великих держав відстоювала національні інтереси своїх держав у роки війни.

Приведені у книзі нові факти та документи відображають іншу сторону політики «Великої трійки». Якщо британська дипломатія намагалася утримати вагу і авторитет Великобританії в світі і зберегти британську імперію, то американська зовнішня політика була направлена та те, щоб потіснити своїх конкурентів на світових ринках, утвердитися як найбільш впливова сила в Європі, Азії, Африки, розширити доларову зону тощо.

Що стосується СРСР, то його зовнішня політика була направлена на те, щоб розповсюдити свій вплив на Центральну і Південно-Східну Європу тощо.

Так, і американські картографи відповідно до книг, роздумів вчених та істориків відображають події війни на історичних картах, зосереджуючи більшу увагу в основному на операціях Західного фронту, Середземномор'я, Тихого океану тощо.

Щодо подій на Східному та радянсько-німецькому фронтах, то основна увага сконцентрована на ряді тем. Це – радянська передвоєнна політика, особливо напередодні укладення пакту Молотова-Ріббентропа і в період дії радянсько-німецького договору від 23 серпня 1939 р.; освітлення радянського військового мистецтва в ході великих битв і стратегічних операцій, проведених Червоною

Армією в роки війни; радянська зовнішня політика – конференції представників трьох великих держав, зустрічі «Великої трійки», військова співпраця західних союзників в СРСР, проблеми ленд-лізу і роль Другого фронту у війні.

У загальному обсязі розглянутих німецьких підручників теми про війну займають в середньому 7-8% досліджуваного матеріалу з історії ХХ ст. Проте в різних німецьких підручниках спостерігаються досить великі відмінності в обсязі матеріалу про військові події 1939 – 1945 рр.

У цьому відношенні показовим шкільним підручником є «ANNO, 4» (Hrsg. von B. Askani u. E. Wagener), в якому матеріал про найбільше в історії військове протистояння займає 17,5%, а також підручник «Geschichte und Geschehen, A4» (K. Bergmann, L. Berlochner, R. Brixhusea), в якому всього два уроки присвячено вивченню подій Другої світової війни, що становить 3,8% навчального часу за курсу історії ХХ ст. Подібна різноманітність пов'язано з тим, що в Німеччині освітня політика перебуває в компетенції земель та обов'язкового для всієї країни навчального плану з предметів не існує.

Німецькі укладачі навчальної літератури розглядають передвоєнну політику І.В. Сталіна як експансіоністську.

Автори більшості німецьких підручників намагаються розглядати Другий фронт як основний у війні. У зв'язку з цим, німецькі школярі більш докладно вивчають події на Західному фронті, ніж на Східному. Дуже високо в німецьких підручниках оцінюється висадка союзників у Нормандії. Багато подій на Східному фронті при цьому в німецьких підручниках взагалі не знайшли відображення. У більшості підручників міститься матеріал про німецький наступ на Москву і оточення Сталінграду, проте ні слова про блокаду Ленінграду.

Однак історична праця німецьких істориків «Німецький Рейх і Друга світова війна» присвячено цілий том (8-й том) для широкого висвітлення подій на Східному фронті у 1943 – 1944 рр. Автори тому акцентують увагу на те, що саме на Східному фронті відбувалися наймасштабніші битви та операції, драматизм яких залишає позаду багатократно описані події на Західному фронті.

Відповідно й німецькі картографи найбільшу увагу акцентують на відображенні подій Західного фронту, частково ігнорують події Східного фронту, операції на Тихому океані тощо.

В італійських підручниках зазначається, що перемога у Другій світовій війні була виключно завдяки США та Англії. СРСР згадується тільки у зв'язку з тим, що по тексту з радянською армією воювали тільки італійці. Тим не менше, немає згадок німецьких і радянських полководців. Зате є свої герої. Наприклад, генерал Гарібальді, командувач VIII італійською армією, що відзначилася в Сталінградській битві.

І, відповідно, італійські картографи на історичних мапах широко висвітлюють події на Західному фронті, Середземномор'ї, у Північній Африці, на Тихому океані. Натомість події на Східному фронті представлено досить вузько.

У Японії, незважаючи на те, що тему війни викладають з дитсадка, не уточнюється на чиєму боці воювали японці. Союзництво з Німеччиною у книгах описується дуже загальною, як два воюючих табори: США, Англія, СРСР та інші з одного боку, і Німеччина, Італія, Румунія – з другого. «Японія була союзником Німеччини», – скупі пишуть в японських підручниках.

У японській науковій та навчальній літературі в основу подій Другої світової війни лягли військові дії на Тихому океані, інші театри воєнних дій представлені досить вузько. В книгах подається інформація про передвоєнні конфлікти (наприклад, Китайсько-японська війна у 1937 р.). Центральне місце в описах війни займає інформація про атомні бомбардування Хіросіми і Нагасакі.

Як наслідок, історичні карти з певною достовірністю та детальністю відображають події на Тихому океані, військові дії на території Європи, Північної Африки, Середземномор'я дуже часто зображують схематично.

У одній із навчальних книг (підручник «Історія румун. Новітній час») стверджується, що Румунія опинилася в зв'язку з Гітлером, «находясь между двумя империями, лишившись поддержки западных стран. Таким образом, она становилась возможным объектом нападения как со стороны СССР, так и со стороны других соседних стран, территориальной целостности стала угрожать реальная опасность».

В підручнику для IX-го класу, автором якого є Георгій Паладі, зазначається, що «главной целью вступления Румынии в войну было освобождение оккупированных летом 1940 г. Советским Союзом территорий».

Вчені та історики Румунії приділяють величезну увагу подіям

червня 1940 р. в Бессарабії. У румунській історіографії ці події інтерпретуються виключно негативно. У ній панує прагнення до відображення цих подій з «патріотичних позицій». Наприклад, одних із сучасних румунських істориків Ш. Константинеску зазначає, що «включение Бессарабии и Северной Буковины в состав СССР является откровенным и грубым выражением применения силы в международных отношениях. Действие Советского Союза в июне 1940 года в отношении Румынии ясно доказывает, что Москва являлась агрессором, а наша страна оказалась подвергнутой агрессии». І для того, щоб аргументувати свою тезу, автор посилається на Конвенцію від 3 липня 1933 р., яка визначала в якості агресора державу, яка «вторглась своими вооруженными силами... на территорию другого государства».

І картографи відображають події війни досить детально, насамперед, на території Європи (навіть військові дії на Балканах). На інших театрах війни військові операції представлено більш узагальнено з виділенням головного.

На історичних картах румунських видань за специфікою відображення наступів радянських військ (величезна сукупність стрілок у порівнянні із умовними позначеннями руху німецьких військ) СРСР інтерпретують як великого агресора та завойовника.

Висновки. Вітчизняна картографія у відображенні подій Другої світової війни на історичних картах має свої особливості. Досить багато спільних ознак у представленні тих чи інших історичних явищ і процесів вона має з країнами Східної Європи. Карти українських видань за оформленням і представленням історичних подій в значній мірі відрізняються від картографічних творів американських видань, країн Західної Європи тощо.

При відображенні історичних подій та явищ на картах картографи керуються історичною асоціативністю. Наприклад, стрілки червоного кольору свідчать про напрямки руху саме радянських військ (Червоної армії).

На вітчизняних історичних картах, як і на російських чи білоруських, країни не поділяються кольоровою гамою на члени військово-політичних угруповань, а мають власний колір зафарбування, що засвідчує положення країни в тогочасній системі міжнародних відносин.

На українській мапі подій війни відображені кордони можуть відповідати безпосередньо тому часовому періоду, що

представляється на карті (наприклад, станом на 31 серпня 1939 р., на 1942 р., на 1943 р. тощо).

Порівнюючи карти вітчизняних видань з іноземними, насамперед країн Західної Європи та США, можна виділити ряд розбіжностей у інтерпретації одних і тих же подій Другої світової війни.

Радянсько-фінська війна, агресія на Балканах, бомбардування німецькою авіацією англійських міст, поставки «ленд-лізу», участь СРСР у війні на Тихому океані є невід'ємною складовою вітчизняних історичних карт. Проте ці події дуже рідко або взагалі не відображаються на картах іноземних видань (в першу чергу це стосується країн Західної Європи і США). Наприклад, темі «ленд-лізу» в США і Великій Британії присвячені цілі картографічні твори, а в Білорусі та Росії дуже важко зустріти карту, в якій було б зображено умовним позначенням ця тема.

Водночас, агресію на Балканах, участь СРСР у війні на Тихому океані, радянсько-фінську війну часто або ж взагалі не відображено на американських, британських, французьких, іспанських, італійських картах та ін.

Вітчизняні історичні карти подій Другої світової війни за висвітленими в них темах досить схожі з білоруськими, російськими виданнями, які в першу чергу на картографічних творах широко висвітлюють події Східного фронту, а потім уже Західного фронту, Середземномор'я, подій в Африці, на Тихоокеанському фронті.

**Рецензент – кандидат географічних наук, професор
А. М. Молочко**

Література:

Дашкевич Я. Завдання історичного картознавства в Україні [Текст] / Я. Дашкевич // Картографія та історія України. – Львів, Київ, Нью-Йорк : Вид.-во М. П. Коць, 2000. – С. 13-17.

Історичне картознавство України: Збірник наукових праць [Текст] / Ред. кол.: Я. Дашкевич, П. Сохань, О. Шаблій [та ін.]; Упорядн. : М. Вавричин. – НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. – Львів, Київ, Нью-Йорк : Вид.-во М. П. Коць, 2004. – 522 с.

Ковригин В. В. Освещение Второй мировой войны в американских школьных учебниках [Текст] / В. В. Ковригин //

Человек и Вселенная. – 2008. – № 1. – 78 с.

Ковригин В. В. Этноцентризм в содержании учебного материала о Второй мировой войне в отечественном и немецком школьном историческом образовании [Текст] / В. В. Ковригин // Вестник Тамбовского государственного университета им. Г. Р. Державина. Серия «Гуманитарные науки». – 2007. – № 3. – 278 с.

Л. М. Даценко, Т. В. Кардаш

Картографирование событий Второй мировой войны: предпосылки и исторические интерпретации

Статья посвящена вопросам картографирования событий Второй мировой войны в контексте интерпретаций исторических событий в научной литературе стран, которые исследовались. Сравнение карт отечественных изданий с иностранными, прежде всего стран Западной Европы и США, позволило выделить ряд разногласий в интерпретации одних и тех же событий Второй мировой войны. В то же время отечественные исторические карты подобных тем весьма схожи с белорусскими, российскими изданиями.

Ключевые слова: Вторая мировая война, карта, исторические события, сравнение.

L. Datsenko, T. Kardash

Mapping of the Second World War: background and historical interpretation

The article deals with the mapping of the Second World War in the context of interpretations of historical events in the scientific literature of countries that were studied. Comparison of cards with foreign national publications, primarily in Western Europe and the United States, allowed identifying a number of differences in the interpretation of the same events of the Second World War. At the same time domestic historical maps like those are very similar to the Belarusian, Russian editions.

Keywords: Geocology of Ukraine, teaching, program, estimating, high education.

Надійшла до редакції 15 квітня 2014 р.